

Rolvastheid aangaande academische vrijheid / niet alles is academische vrijheid –academische vrijheid is niet alles

Ineke Sluiter, Universiteitshoogleraar Univ. Leiden

1. Inleiding

Academische vrijheid wordt genoemd maar niet gedefinieerd in het Handvest van de Grondrechten van de Europese Unie, art. 13: 'De academische vrijheid wordt geëerbiedigd'. Ook de WHW is er kort over (art. 1.6): 'Aan de instellingen voor hoger onderwijs en aan de academische ziekenhuizen wordt de academische vrijheid in acht genomen'.

De KNAW specificeert in haar rapport *Academische vrijheid in Nederland – een begripsanalyse en richtsnoer* (2021) dat het gaat om het beginsel dat 'medewerkers aan wetenschappelijke instellingen ... in vrijheid wetenschappelijk onderzoek [kunnen] doen, bevindingen naar buiten [kunnen] brengen en onderwijs [kunnen] geven'.

Het belang van dit beginsel is alom erkend en hangt samen met het systeem van 'checks and balances' en de rol van een vrije en onafhankelijke academie in een open samenleving. De vraag is hoe academische vrijheid op de beste manier invulling krijgt. Centraal daarbij is het begrip rolvastheid, van overheid, instellingsbesturen, onderzoekers/docenten, studenten, en maatschappij (par. 2); maar ook is van belang in te zien dat niet elk probleem in de academie er één is van de academische vrijheid en dat academische vrijheid niet absoluut is (par. 3).

2. Rolvastheid

De rol van de overheid bij academische vrijheid vereist een balans tussen actie en (vooral) een grote mate van terughoudendheid. De overheid moet actief ruimte scheppen voor academische vrijheid door de wetenschap afdoende te financieren en tegelijk niet te sturen op keuzes voor wetenschapsgebieden, onderwerpen of personele kwesties. Zelfs wetgeving of bestuursmaatregelen om de academische vrijheid te reguleren die met de beste bedoeling ondernomen worden, beperken die vrijheid automatisch. De angstaanjagende ontwikkelingen in de VS maken duidelijk hoezeer een open kennismaatschappij, met kritische instanties als onafhankelijke journalistiek, wetenschap en rechtspraak, in laatste instantie afhankelijk is van een te goeder trouwe opererende wetgevende en uitvoerende macht. Wij zijn niet veroordeeld tot een dergelijke ontwikkeling, maar waakzaamheid voor de kernwaarden van onze democratie is geboden. Serieuze reflectie op het eigen handelen van alle partijen blijft noodzakelijk (en dus ook voor de overheid v.w.b. academische vrijheid: de moed tot terughoudendheid en begrip voor de achtergronden daarvan). Wel is er een taak voor het parlement om de regering te corrigeren indien voorstellen tot overheidsregulering gedaan zouden worden; zoals ook correctie van binnen de politiek mogelijk is indien de Tweede Kamer zulke voorstellen zou doen. Het doel is steeds om de wetenschap enerzijds te vrijwaren van belemmerende inmenging ('vrijheid van'); anderzijds condities te scheppen waaronder academische vrijheid optimaal kan floreren ('vrijheid tot'). Zoals de (beter in wetgeving ingebedde) vrijheid van meningsuiting in eerste instantie ingezetenen beschermt tegen overheids censuur, zo ligt het in de rede om ook de academische vrijheid in eerste instantie te bezien in de relatie tussen overheid en wetenschappers.

Maar ook wetenschappers en wetenschapsbestuurders past rolvastheid. Net als wetenschappelijke integriteit krijgt academische vrijheid in het debat tussen onderzoekers, docenten en studenten onderling gestalte, zo dicht mogelijk dus bij de plek waar het wetenschappelijk onderzoek en onderwijs uitgevoerd worden. Instellingsbesturen omarmen idealiter terughoudendheid om in te

grijpen; zij moeten zo weinig doen als kan (in het kader van academische vrijheid als 'vrijheid van' ingrepen), maar ook zoveel als moet om de academische vrijheid te maximaliseren ('vrijheid tot' eigen inrichting van onderzoek, onderwijs en publicaties). Daar hoort ook bij het waarborgen van andere (soms conflicterende) rechten. Het thema academische vrijheid is dynamisch: altijd onderwerp van debat en steeds opnieuw uit te onderhandelen. Is dat moeilijk? Ja. Gaat het altijd goed? Nee. Maar de academie is bij uitstek een lerende omgeving: dáár hoort de behartiging en bescherming van dit onderwerp thuis.

Voor ons, de wetenschappers zelf, is er eveneens sprake van een balans tussen vrijheid en (zwaarwegende) verantwoordelijkheid. Verantwoordelijkheid om bij de uitoefening van onze academische vrijheid in onderzoek en onderwijs een brede blik te houden, en invulling te geven aan de principes van de Nederlandse Gedragscode Wetenschappelijke Integriteit: eerlijkheid, zorgvuldigheid, transparantie, onafhankelijkheid en verantwoordelijkheid. En let wel: ook de invulling en bescherming van de wetenschappelijke integriteit is een verantwoordelijkheid van de wetenschap zelf, in het voortdurende gesprek op de werkvloer. De parallel is instructief: in buitenland waar wetenschappelijke integriteit door wetgeving wordt gereguleerd, is het lerend vermogen van de kennisinstellingen aangetast, en komt het goede gesprek op de werkvloer niet van de grond. Voor een bloeiende wetenschap is veel nodig: een veilige werkomgeving, waarin integer wordt gehandeld, en waar wetenschappers de vrijheid hebben om hun ideeën te volgen, uit te wisselen en over te dragen. Net als bij sociale veiligheid en wetenschappelijke integriteit hebben wij als wetenschappers ook op het thema academische vrijheid de verantwoordelijkheid om 'active bystanders' te zijn als we zien dat collega's in de uitoefening van die vrijheid worden beknot.

3. Niet alles is een kwestie van academische vrijheid

Tijdens mijn voorzitterschap van de evaluatiecommissie van de Nederlandse Gedragscode Wetenschappelijke Integriteit ontdekten we dat meer dan 50% van de klachten over wetenschappelijke integriteit niet werkelijk over wetenschappelijke integriteit lijken te gaan; langs die route worden andere conflicten uitgevochten, bijvoorbeeld wetenschappelijke onenigheid of arbeidsrechtelijke conflicten. Voor de klager is het voordeel van deze strategie dat ze zichzelf zo als kampioenen van een centrale waarde van de wetenschap kunnen presenteren. En dat ze hun tegenstander (indien ze succesvol zijn) zeer beschadigen en hem of haar zo wie so heel veel zorgen en werk bezorgen. Zulk oneigenlijk gebruik van het klachtrecht kan leiden tot angst en zelfcensuur.

Ditzelfde kan zich voordoen voor wie zich als voorvechter van de academische vrijheid presenteert, binnen de wetenschap zelf of in de politiek. Als iemand terecht een beschuldiging uit dat hij of zij in zijn of haar academische vrijheid wordt aangetast, is dat heel ernstig. Aangezien daarbij onvermijdelijk ook elementen van wetenschappelijke integriteit in het geding zullen zijn, is hiervoor binnen de instellingen een stevige klachtenprocedure. Het klachtrecht zelf is een belangrijk goed. Maar ook hier moet het debat binnen de academische gemeenschap zelf uitmaken of de vermeende aantasting van de academische vrijheid een juiste voorstelling van zaken is. Oproepen tot regulering van buiten ter bescherming van de academische vrijheid zijn uiteindelijk aantastingen van die vrijheid. En ten slotte: niet alles is een kwestie van academische vrijheid. Als bijvoorbeeld een beoogde publicatie niet door peer review heen komt, is dat geen ongeoorloofde inperking van de academische vrijheid van de schrijver. Hetzelfde geldt voor benoemingen. Viewpoint diversity is uiterst belangrijk, maar zolang die in de academie als geheel geborgd is, is het onnodig om dit op te leggen aan de kleinste units. Een brede blik op academische vrijheid is nodig. Lichtvaardige aanklachten over dit thema tasten het aanzien van de academie aan.